

KÖNYVSZEMLE

ÁGOSTON BEREZCZ, *Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Borderland* [Üres jelek, történeti képzletek. A nevek és a névadás kereszteződő nemzetiesedése egy dualizmus kori határvidéken]

Austrian and Habsburg Studies 27. Berghahn, New York – Oxford, 2020. 335 lap

1. A kötet a nemzetté válás szociokulturális történetének egy korábban elhanyagolt területével, a 19. század végén a névadási szokásokban végbement változásokkal foglalkozik Erdély és annak nyugati határvidéke kapcsán. Megtudhatjuk belőle, miként telítődtek a tulajdonnevek bizonyos fajtái ideológiai tartalommal, és váltak fontos emlékezhelyekké. A monográfia a nemzeti elfogultságon felülemelkedve érzékelteti, hogyan igyekeztek a nacionalizmus bővítő körébe került elítelt változtatni a neveken. Láthatjuk, amint a hivatalos névpolitika a nemzetépítés eszközévé lett, megismerhetjük a módszereket, amelyekkel a hatóságok és a magyar állameszmét megkérdőjelező nemzetiségi mozgalmak el kívánták érni célközönségüket, a parasztságot. BEREZCZ ÁGOSTON a nemzetté válás folyamatát „alulnézetből”, egy előzőleg alig kutatott, ám döntő fontosságú szempontból is bemutatja, amikor azt taglalja, milyen visszhangot váltott ki a falusi lakosság körében az értelmiség által kidolgozott nemzeti kánon, a tárgyalt nevek szimbolikus üzenete.

A tulajdonnevek nem számítanak az ismert nemzeti jelképek közé, pedig a nacionalizmus több-kevesebb sikerrel állította őket a maga szolgálatába. A tárgyalt nevek ugyanis alkalmasnak bizonyultak a történelmi képzelet számára kinyilatkozató erővel és jelentős érzelmi súllyal bíró mítoszok, történetek kialakítására, bemutatására, megerősítésére. A szerző csatlakozik azok táborához, akik szerint a tulajdonneveknek valójában nincs jelentésük, csupán referenciális státuszuk van; pusztán címkeként rendelik őket egy jelölthöz, referenshez. A szemantikai „gyengeségük” ugyanakkor értelemadó (konnotatív) többletjelentéssel jár együtt, ezért különleges üzeneteket hordozhatnak. E potenciál érvényesítéséhez a nevek új jelentésekkel való felruházására vagy új nevek létrehozására volt szükség: ezek a jelölt helyet, személyt vagy családot egyértelműen egy nemzeti közösséghez kapcsolták. A könyv a keresztnévvel, a családnevekkel és a településnevekkel foglalkozik, tehát a szerző ezúttal nem csupán azokat a névfajtákat mellőzi, amelyek nem rendelkeznek számottevő szimbolikus töltettel (amilyenek például az állatnevek), hanem az általa vizsgált időszakban nemzeti, ideológiai jelentéssel telítődő utcanéveket is.¹

---

¹ Doktori disszertációjában (BERECZ 2017) és egy későbbi tanulmányában (BERECZ 2019) ugyanakkor az emlékezetállító utcanévvel is bővebben foglalkozik, nyelvi köztéri emlékművekként (verbal public monument) tartva őket számon.

2. A monográfia a történelmi Erdéllyel és az azt nyugatról határoló megyékkel foglalkozik, kivéve Máramarost, de beleértve Temest. A választott földrajzi keret nagyjából megfelel a román nyelv magyarországi elterjedésének: olyan vitatott terület, amely az érintett időszakban a magyar és a román (részben pedig a német) nacionalizmus összecsapásának színhelye volt. A főszövegben és annak függelékében a folyamatok megértését számos térkép, többféle diagram, táblázat, korabeli fénykép, névmutató segíti. Ezek nem öncélúak, a szerző elemzésének, következtetéseinek alátámasztását segítik. A feldolgozott hatalmas forrásanyag sokfélesége is lenyűgöző: 19. századi érettségi diáknévsoroktól kezdve 21. századi turistakalauzokig, magyar és külföldi szerzők útleírásaitól anyakönyvi kivonatokig, statisztikai munkáktól miniszteri rendeletekig, helynévgyűjteményektől és településnévtáraktól önéletrajzokig, visszaemlékezésekig, bírósági iratoktól levelezésekig, röpiratoktól tankönyvekig terjed. A szerző ugyanakkor tisztában van az egyes forrásfajták felhasználásának módszertani nehézségeivel, számos esetben tisztázza az azokból leszűrhető következtetések korlátait. A magyar és nemzetközi szakirodalom ismerete szintén imponáló: interdiszciplináris megközelítésének megfelelően többek között történelmi, nyelvészeti, néprajzi, földrajzi munkákra hivatkozik. Az egyes jelenségeket igyekszik európai kontextusban vizsgálni: a legkülönbözőbb térségekből hoz példákat a baszk nyelvterületről az ukránig, a finnől a törökig.

3. A kötet három nagy fejezete a három névfajtára három nézőpontot érvényesít. Elsőként feltárja a parasztság nemzet előtti (prenacionális) kulturális állapotot tükröző névadási szokásait (25–88). A történelmi, társadalmi és földrajzi vizsgálat azt kívánja nyomon követni, hogy a románok, a magyarok és a németek közt kik, mikor és hol használták, népszerűsítették az új neveket. A nemzeti eszme terjedése legkevésbé a keresztnveket érintette, ám az elkötelezett értelmiség ezek körében is megtalálta azokat, amelyeket alkalmasnak vélt a nemzeti hovatartozás, a sajátos identitás kifejezésére. A románoknál a (kontinuitást kifejező) latin, a magyaroknál a történelmi és pogány, míg a szászoknál az ógermán nevek a felső társadalmi rétegektől terjedtek tovább. Ezek azonban nem illeszkedtek a paraszti közösségek szokásaiba, így ott csekély népszerűségnek örvendtek. Még amúgy sem volt következetes a névhasználatuk, időnként a viselőik sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a nevüknek.

A szerző hasonló jelenségeket mutat ki a családnevekkel kapcsolatban is: bár az élitek ezekben is egyedi, nemzeti vonásokat, az ősidőkkel összekötő kapcsot kerestek, a parasztok (különösen a románok) számára nem bírtak nagyobb fontossággal. BERECZ a nyelvi érintkezés útján keletkezett családneveket is áttekinti. Minden szóba jöhető nyelvpárt számba vesz (a szláv hatásokat is), ám elsősorban a románok közt elterjedt, (15–20%-nyi) a magyar nyelvre visszavezethető névalakokkal foglalkozik. Ezekről tipológiát is készít, ami alapján arra következtet, hogy sokféleképpen létrejöhetnek, de elsősorban nem a család múltjában bekövetkezett nyelvcserevel magyarázhatóak, így nem bizonyítják a magyarok tömeges elrománosodását.

A helynevek ugyancsak a 19. században váltak vitatottakká, amikor az ébredő nemzeti öntudat nevében ezek segítségével próbálták legitimálni egy-egy nemzetiség jelenlétét egy adott területen, biztosítani a hely szimbolikus birtoklását. A munka számba veszi, miféle szempontokat alkalmaztak annak eldöntésére, hogy egy helynév illik-e valamely nyelvbe (érthetőség, fonológiai jólformáltság, hasonló minták léte), majd áttekinti, hogyan jöttek létre egy-egy település nevének különböző nyelvű változatai. Ír a helyiek és a kívülállók által használt (endonim és exonim) formák meghatározásának nehézségeiről. Itt is azt láthatjuk, hogy a parasztok általában nem tulajdonítottak nemzeti jelentőséget a helyneveknek, nem foglalkoztatta őket azok értelme, származása, nem ismerték az értelmiségiek által terjesztett romantikus magyarázatokat, nemzeti mesternarratívákat (nagyelbeszéléseket); hiányzott ezek népi előzménye.

4. A második nagy fejezet a magyar és a román elitnek a nemzeti sajátosságok felfedezése érdekében tett erőfeszítéseibe enged bepillantást (89–158). Az érintett neveket a 19. században etnikai eredettel, történelmi jelentőséggel ruházták fel. Megtudhatjuk például, milyen módon változtatták meg román értelmiségiek a saját családnevüket annak érdekében, hogy „bizonyíthassák” római gyökereiket, őshonosságukat. Később leáldozott a latin nevek divatjának, ám a családneveket továbbra is ideológiai tartalommal igyekeztek ellátni. Magyarosításuk az 1880-as években vált tömegessé, s a hatóságok különböző módszerekkel ösztönözték a folyamatot. Ilyen lehetett az illetékcsoökkentés vagy az állami alkalmazottakra való nyomásgyakorlás, ami elsősorban az alacsonyabb beosztásúakra volt hatással. BERECZ vizsgálja az ekkor adott névtípusokat (kiugróan sok volt köztük az *-i* és *-fi* végződésű), valamint a neveket magyarosítók társadalmi, területi, nemek szerinti megoszlását. A folyamat elsősorban a városi középosztályt és a munkásságot érintette, akik közt nem sok román és szásztl találunk; számukra nem volt vonzó a magyar identitás. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a román sajtó napirenden tartotta a témát, gúnyolva a névmagyarosítókat.

A szerző a helyneveket a helyhez való kötődés kialakításában és fenntartásában fontos szereppel bíró jelzőkaróknak, identitásszimbólumoknak tekinti; közülük e kötetben elsősorban a településnevekkel foglalkozik. Az áttekintett időszakban jelent meg ugyanis az igény a helységek háromnyelvű elnevezésére, miközben gyakran még nem alakultak ki az egységes formák sem. A magyarok kulturális felsőbbrendűségének tudata is hozzájárult a magyar névhasználat szorgalmazásához, egyre több helyen (például a sajtóban, postacímekben, térképeken, jelzőtáblákon, a közigazgatásban) való megjelenítéséhez. Eközben az egyes nemzetiségek a saját névváltozataikat kezdték a kollektív történelem megjelenítőinek, „igaziaknak”, „eredetieknek” (míg a más nyelvűeket ferdítéseknek, ellenséges kitalációnak) tekinteni. A könyvben számos példát olvashatunk a helynevek jelentésének spekulatív magyarozatára. Ugyanekkor jelentek meg a korszerű összehasonlító nyelvtudomány módszerei is, amelyek tudományos érveket nyújtottak történelmi okfejtésekhez, például az egyes népek megtelepedésének elsőségét (ezzel együtt mások betolakodóként, vendégként való azonosítását) voltak hivatottak igazolni. A szerző egy egész alfejezetet szentel a korszakban elterjedő turistamozgalom erdélyi hegyvidékeket érintő helynévadó és magyarosító tevékenységének (126–158).

5. A harmadik nagy fejezet a dualizmus magyar kormányainak nemzetépítést szolgáló, sajátos történet szemléletet megjelenítő nyelvpolitikáját mutatja be (159–258). A hivatalos nevek bevezetése során összekapcsolódott a modernizáció és a nemzetépítés. A polgári államok kormányozhatóságának egyik feltétele volt a nevek egységesítése, ami Magyarországon jó alkalmat biztosított azok magyarosítására. Az átnevezési kampányok során a vélt történelmi torzítások, igazságtalanságok jóvátétele érdekében a hatóságok általában a magyaros (vagy magyarosított) formákat részesítették előnyben. Mindez az egyéb névváltozatok hátrányos megkülönböztetésével járt, kisebbségellenes gesztusnak tűnt, a nem magyar nevek másodrangúvá tételét, a privát szférába való száműzését jelentette. A névhasználatba való beavatkozás erősítette az állam és a parasztság hagyományos ellentétét, komoly gyakorlati nehézségeket támasztva ellenállást gerjesztett a kisebbségekben lévők körében.

Az állami anyakönyvezés 1894-es bevezetésekor előírták a magyar keresztnévek hivatalos használatát, amihez az Akadémia összeállította az idegen keresztnévek magyar megfelelőinek jegyzékét. A vitatott esetekben a helyi anyakönyvvezetők dönthettek arról, hogy mely névváltozatok lefordíthatatlanok, tehát használhatók. A kötet számos példát hoz a fordításokra, a magyarosíthatatlan nevek „nemzeti” jelentőségüvé emelkedésére. Ezeket a román papság népszerűsítette a hívek körében, akiknek így nem kellett két névvel terhelniük gyermekeiket.

Olvashatunk a jellegzetes román családnevekről, azok írásmódjáról, az átírás nehézségeiről, használatuk lehetőségeiről abban a korszakban, amikor a cirillről a latin betűkre, majd az etimologikus helyesírásról a fonemikusra való átállás amúgy is sok bizonytalanságot okozott.

A monográfia bemutatja a településnevekről szóló 1898-as törvény előzményeit, megszületésének körülményeit, visszhangját, a nemzetiségek tiltakozását, majd a jogszabály időnként erőszakos végrehajtását. Európában példátlanul nagy (671 nevet érintő) és kidolgozott átnevezési hullámra került ekkor sor; a szerző által ugyancsak áttekintett korabeli görög és porosz példák részben magyar mintát követtek. Bepillantást nyerhetünk a hivatalos nevek meghatározásával megbízott Törzskönyvbizottság összetételébe, munkájába. A magyarosítani kívánt nevű települések majdnem kétharmada ragaszkodott a régi névhez. A folyamatba ugyan bevonták az önkormányzatokat és a megyei közgyűléseket, ám a helyiek érveit gyakran lesöpörték, ezért több esetben kénytelenek voltak a belügyminiszterhez, sőt még a királyhoz is fellebbezni.

Megismerhetjük azokat a megoldásokat, amelyekkel az újonnan létrehozott névalakokat a magyar névrendszerbe, a településeket pedig a magyar nemzeti térbe kívánták beilleszteni. Bár általában a történelmi névalak helyreállítására hivatkoztak, ez csupán az esetek egyharmadában történt így, máskor névváltoztatásokhoz folyamodtak. Ezek során fordítással vagy a közzsói jelentés nélküli nevek esetében a hangalak részleges megváltoztatásával éltek annak érdekében, hogy azok kellően „magyarosak” legyenek. Az is előfordult, hogy reszemantizációt alkalmaztak, átértelmezték a neveket. Ezen eljárások során a magyar tulajdonnevek egy-egy fonológiai jellemzőjét általánosították (például megszüntették vagy egyszerűsítették a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatokat, vagy megszüntették a magánhangzó- és mássalhangzó-torlódást).

A munkából tehát megtudhatjuk, hogy nehéz általános megállapításokat tenni a 19. század utolsó évtizedeinek névhasználati szokásairól, ugyanis a különböző névfajták nem egyforma jelentőséggel bírtak, használatukban nagy területi, társadalmi különbségek figyelhetők meg. A nacionalista eszmék búvőkörébe került értelmiség a tárgyalt neveket a nemzet kulturális örökségeként, a kollektív történelmi emlékezet hordozóiként értelmezte, jelölő szereppel ruházta fel: a névvel illetett személy vagy tér nemzeti közösséghez, nemzeti térhez való tartozását bizonyították számukra. Ám ez a jelentésbővülés a parasztság körében még évtizedekig nem érvényesült; köztük nem terjedt el az újfajta nemzeti elkötelezettség, a modern nemzettudat, csupán egy kisebbségük vált fogékonná a történelem nacionalista elbeszélése iránt.

Hivatkozott irodalom

- BERECZ, ÁGOSTON 2017. *Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary*. Doktori (PhD) értekezés. CEU, Budapest. <http://doi.org/10.14754/CEU.2017.10>
- BERECZ, ÁGOSTON 2019. The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 11/2: 23–36. <http://doi.org/10.2478/ausp-2019-0010>

LÁSZLÓ ANDOR

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1915-3831>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar